

УДК 070:339](477)

ОСНОВНІ ЕТАПИ ПРОТИДІЇ УКРАЇНСЬКОМУ БІЗНЕСУ. РОЛЬ І ПОЗИЦІЇ ЗМІ

Ігор Паславський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: pais@mail.lviv.ua*

У статті виокремлено чотири основні етапи у встановленні, утвердженні й розвитку українського бізнесу. Окреслено роль засобів масової інформації в захисті українського виробника, визначено різні позиції редакційних колективів щодо протидії розвитку підприємницької діяльності.

Ключові слова: бізнес, рекет, контрольні органи, тендер, рейдерство, правоохоронні органи, засоби масової інформації.

Актуальність окресленої проблеми полягає в тому, що протидія бізнесу за роки становлення Української держави охопила всі рівні господарювання і всі форми власності. До класичних рейдерських атак, як правило, результативних, вдаються як дрібні угруповання, кінцевою метою яких є одна торгова точка із високим рівнем щоденного виторгу або один окремих магазин, а з іншого боку від рейдерства вже не рік потерпають флагмани галузевого виробництва на кшталт металургійних підприємств або великих хімічних комплексів. Іншими словами, від незаконної втрати власності на торгові чи промислові структури не застрахований ніхто, що є одним із вагомих важелів тінізації економіки. До високорентабельних підприємств у першу чергу привернута увага організованих груп рейдерського гатунку.

Маємо підстави стверджувати, що в зазначеному ракурсі розробка проблеми знаходиться на початковому етапі, а відтак, із ґрунтовних наукових праць є лише поодинокі. Зокрема, велике за обсягом дослідження київського журналіста-аналітика Є. Голибарда. Інші наукові праці, у тому числі й окремі видання П. Василенка, Д. Зеркалова та Ю. Кравця, мають виражений прикладний, методичний характер. Як позитив відзначимо, що увага до рейдерства є вже серед професійних юристів, політиків, за результатами слухань яких видано окремих збірник [11], а також громадських організацій [8].

Мета публікації — акцент на системній та етапній протидії становленню й утвердженню українського бізнесу, на ролі і позиції засобів масової інформації щодо захисту українського товаровиробника.

Методи дослідження: структурно-функціональний, аналіз, синтез, контент-аналіз, а також історичний, порівняльний і описовий.

Наукова новизна публікації полягає в доведенні причиново-наслідкового зв'язку уповільненого розвитку приватного та корпоративного бізнесу, занепаду, банкрутства або зменшення обсягу виробництва на підприємствах, що перебували в державній формі власності, або частково чи повністю її зберегли. Виокремлено роль і позиції засобів масової інформації.

Україна на виході зі зруйнованої союзної спільноти отримала у спадок стартовий капітал, який більшість українських і зарубіжних аналітиків обґрунтовано вважали найкращим набутком з усіх колишніх республік СРСР. Експерти пророкували Україні швидкий злет і високий державницький політ.

Тогочасні оптимістичні прогнози суб'єктивні, а меншою мірою об'єктивні обставини постійно відтермінують на невизначений час. У багатовіковій історії України не бракувало негараздів, як і причин, які їх пояснювали-виправдовували. Аксиомою є факт, що основою суспільних надбудов є економіка. За роки незалежності Україна так і не спромоглася створити не те що сприятливих, а й навіть більш-менш прийнятних умов для розвитку економіки. Змушена боротися за власне виживання, вона не могла належно розвинуватися. Утім, попри все українська економіка і підприємництво як її невіддільний складник все-таки існують, але не завдяки, а всупереч діям і бездіяльності державних чиновників.

Тож маємо вагомі підстави говорити не стільки про етапи розвитку української економіки і підприємництва, скільки про характерні періоди перманентної протидії цьому розвитку. Безперервну історичну хроніку такої протидії впродовж років незалежності умовно можна поділити на чотири періоди.

Перший тривав протягом 1991–2000 років. Як зазначають дослідники, це був майже класичний марксистський період початкового (“дикого”) нагромадження капіталу, здійснюваного у відкрито кримінальний спосіб, досить часто із застосуванням фізичного насильства [8, с. 6]. Процес перерозподілу “безгосподарного” майна в умовах “каламутної води”, зведений до абсолюту культ шахрайства (“ваучерна прихватизація”) довершували тоді небувалий розквіт бандитизму. Піонери українського бізнесу — перші кооперативи — надовго запам'ятають британоголових “братанів”, які з методичною пунктуальністю обходжували базарні ятки і новостворені приватні фірми, збираючи з підприємств своєрідну данину — частку отриманого їхнього прибутку. Ця здирницька процедура з елементами залякування та грубого насилля, нагадаємо, називалася рекетом (від англ. *rack* — мучити, катувати). “Відмороженим” представникам цього бандитського ремесла нічого не вартувало відібрати в підприємця все, знищити бізнес чи позбавити його життя. Проте навіть тогочасним рекетирам вистачало здорового глузду, аби не вдаватися до крайнощів, які руйнували б їхні джерела стабільного збагачення. Опосередкованим підтвердженням цього є т. зв. “кришування” — себто заступництво, захист рекетирів від собі подібних, який вони пропонували підопічним підприємцям як компенсацію за побори. Цей своєрідний і дуже сумнівний “позитив” не суперечить висновку, що за відсутності сприяння і захисту держави підприємницька діяльність в Україні на зорі незалежності була вкрай ризикованою і за успішних результатів господарювання становила реальну загрозу здоров'ю та життю його ініціативних суб'єктів.

Із формуванням державних інституцій, поступовим відновленням законності і правопорядку помітної трансформації зазнала й епоха раннього “ре-

кету”. Відійшли в минуле праски й паяльники як засоби індивідуального збагачення. Найбільш відомі з касти рекетирів заслужено посіли свої місця на тюремних нарах або були відправлені соратниками-конкурентами в інший світ.

Розважливіші і розумніші “працівники” рекетирського цеху, зосередивши награвовані ресурси, перекваліфікувалися в успішних бізнесменів, вибилися в депутати, обійняли високі державні посади. З позицій набутої респектабельності вони стали претендувати на загальну повагу, а відтак — задавати тон і встановлювати “правила гри” у правовому й економічному секторах країни. Нішу, яка вивільнилася, несподівано для загалу зайняла... державна репресивна машина. У часовому вимірі — це період другої каденції президентства Леоніда Кучми.

Історія протидії розвитку української економіки (і підприємництва зокрема) вступила у другу фазу — фазу “рекету в законі”, “державного рекету” або, іншими словами, терору держави щодо національного бізнесу.

“На передньому краю чергової боротьби держави проти власних громадян опинилися чиновники-податківці”, — слушно підсумував тогочасні реалії дослідник теми, відомий київський журналіст Є. Голибард. “Безкомпромісні бійці податкового фронту не дуже хочуть (і, як показує практика, не дуже можуть) розбиратися у складних і абсолютно законних товарно-грошових схемах..., а просто впевнені у тому, що десь тут має бути кримінал. У нашій державі панує стара імперсько-комуністична засада презумпції вини підприємців, яким огульно всім створено у суспільстві імідж кримінальних елементів” [2, с. 252, 256].

Утім це — лише одне з багатьох пояснень малозрозумілого, на перший погляд, свавілля державних органів щодо бізнесу і бізнесменів в Україні. Прецедент не новий, бо сягає корінням періоду сумнозвісної радянської колективізації 20–30-х років, коли “ворогом народу”, зловмисником, який приховує незаконно нажите добро, могли визнати і репресувати будь-якого заможного селянина, що вмів господарювати краще за інших. Тоді це назвали “перегинами на місцях”, а відносно недавні реалії, вочевидь, найлегше пояснити службовим рвінням на ґрунті псевдопринциповості і державної короткозорості, “недомислія”.

Це начебто доброякісне свавілля “на благо держави” прикривало егоїстичні, особисті чи корпоративні інтереси чиновників. Усі імперативні прохання податківців на зразок “спонсорувати акцію”, “переказати кошти у благодійний фонд”, “матеріально підтримати почин” одіозної партії, яка стала синонімом ДПА, були насправді модифікованою формою того ж рекету з єдиною метою — збагатитися за кошт бізнесмена-“куркуля”. Бунтівних чи нетямущих підприємців опам’ятовували і переконували. До цього процесу часто долучалися правоохоронні органи, суди, контрольні інстанції і навіть “друзі” з комунальних служб водо-, газо- й електропостачання. Зацькований зусіб’їч безконечними перевітками і санкціями, підприємець неминуче поставав перед дилемою: поділитися прибутком чи остаточно попрощатися з бізнесом.

Показовим прикладом державного свавілля цього періоду може слугувати багаторічна хроніка “пресування” відомого українського виробника якісних і недорогих ліків — Борщагівського хіміко-фармацевтичного заводу (м. Київ). Упродовж шести (!) років це підприємство неодноразово перевіряли співробітники різних державних установ, правоохоронних та контрольних ор-

ганів (податкові інспекції, комісії Генпрокуратури, Мін'юсту, Мінекономіки, Фонду державного майна, Держкоммедбіопрому тощо). Матеріали, пов'язані з діяльністю БХФЗ, розглядали в арбітражних судах, проти керівництва заводу вісім разів порушували і за відсутністю складу злочину закривали кримінальні справи, двічі питання розглядали на пленарних засіданнях Верховної Ради і навіть на засіданні тогочасної міждержавної комісії “Кучма — Гор”. Ціна питання, щоправда, була неординарною — нейтралізація вітчизняного виробника конкурентної продукції в інтересах інвесторів і партнерів з-за кордону. Тож і “сценарій” простимульованих ззовні дій писали, очевидно, у найвищих кабінетах влади. Врешті-решт, стратегічно важливе для України підприємство таки вдалося відстояти. У цьому чимала заслуга журналістів, які систематично й неупереджено висвітлювали хроніку протистояння на сторінках національно-демократичної преси (газети “Вечірній Київ”, “Слово Просвіти” тощо) [2, с. 418–441].

Орієнтовно в березні 2006 року, відразу по завершенні парламентської виборчої кампанії, український виробник і підприємець отримали законодавче обґрунтування загальної тендеризації країни, яку проініціювали і блискавично пролобіювали депутати від бютівського крила помаранчевої команди. Автор цих рядків уже в перші тижні нововведених умов господарювання публічно наголошував, що тендерна концепція у її тогочасному форматі — це катаклізм у загальнодержавному вимірі, наслідки якого будуть співмірні із сталінськими кампаніями колективізації та індустріалізації [3]. Чесних тендерних торгів досягти не вдавалося, а під загалом добру ідею і хороший намір маскувалася неприхована, зухвала й агресивна форма гарантованих державних замовлень і монополно визначеного ринку збуту готової продукції. Чи не визначальним критерієм визначення переможця торгів став відсоток так званого “відкату” — хабара організаторам торгів. Переможцем торгів оголошували того суб'єкта господарювання, який пропонував найвищий відсоток хабара, фактично не беручи до уваги технічні можливості претендента, його досвід роботи в окремому напрямку, ймовірну якість наданих послуг та виконаних робіт, матеріали яких виробників має намір використовувати переможець торгів і т. д.

Український бізнес був загнаний у глухий економічний кут уже втретє. Але тепер з певним юридичним обґрунтуванням. Рекет однозначно був поза законом. Пресинг з боку окремих владних структур періоду “пізнього Кучми”, на кшталт державної податкової інспекції на Львівщині, також законодавчо не обумовлювався, а був прикладом чиновницького свавілля. Натомість тендерні закупівлі здійснювали за чинним законодавством, тобто в правовому полі.

Як результат, дрібний бізнес зазнав удару, від якого оговтатися не зміг. І той факт, що в період кризи наприкінці 2008 року і впродовж 2009 року приблизно двадцять відсотків малих підприємств збанкрутували взагалі або частково чи повністю згорнули свою діяльність, великою мірою було наслідком сумнозвісної тендеризації у виразно лобістській її редакції. До очевидних прогалин якої потрібно зарахувати такі:

1. Витрати на правове навчання організаторів торгів. У масштабах країни це багатомільйонні кошти, лівова частка яких була “відмита” приватними юридичними фірмами.

2. Витрати на інформаційне забезпечення торгів (інтернет-ресурси, спеціалізовані видання і т. д.).

3. Витрати на послуги знову ж таки приватних юридичних фірм, пов'язані з правовим забезпеченням торгів.

4. Залучення провідних працівників державних організацій для підготовки технічного та технологічного аспекту тендерного проекту. У кожному державному структурному підрозділі тендерну документацію готують упродовж місяців десятки провідних спеціалістів. Хто прораховував реальні затрати цього підприємства на оплату їх праці? А якими ці затрати є в межах країни? То чи варто було олівці закуповувати за тендерами? Це класичні питання, відповіді на які поза логікою державницького підходу.

Отож, раціональна ідея підвищити здорову ринкову конкуренцію для відбору справді найкращих пропозицій товарного виробництва і надання послуг швидко виродилася в засіб немотивованого відсіювання більшості виробників. Перемоги, зазвичай, одержували не кращі і навіть не виробники, а ті самі ділки зі знайомствами та готовністю робити тендерні “відкати”.

Політичні потрясіння 2004 року активізували четверту фазу антипідприємницького буття в Україні — рейдерство.

Зауважмо, що рейдерство — не тільки українська, а й міжнародна проблема. З нею стикалося і від неї досі потерпає чимало держав та компаній світу. Окремі дослідники свідчать, що на Заході ознаки рейдерства відомі ще із XVII століття, коли виникли перші буржуазні держави і з'явилася приватна власність [1, с. 53]. Інші пов'язують його зародження з появою перших акцій [5, с. 35]. У всякому разі спроби з'ясувати етимологію цього поняття за енциклопедичними виданнями приводять лише до військово-морського значення англійського слова “raid” (рейдовий напад, наліт, захоплення). У часи, коли Великобританія лише боролася за титул володарки морів, рейдерами називали військові кораблі, які самотужки нападали і знищували торговельні судна противника.

В Україні сучасних рейдерів журналісти поетично називають “героями нашого часу”, “піратами XXI віку”, а дехто — “фахівцями зі злиття, поглинання чи захоплення чужих підприємств і фірм за допомогою розіграного бізнес-конфлікту” [5, с. 21]. Отож, рейдерство загалом розуміють як “недружне” (тобто таке, що відбувається проти волі власників, акціонерів, працівників) злиття (поглинання, захоплення) майна підприємств або чужого бізнесу. Попри масовість і резонансність цього явища в українському законодавстві не існує понять “рейдер” і “рейдерство”, немає їхніх чітких однозначних юридичних визначень і, відповідно, критеріїв, за якими ту чи ту організацію можна було б безпеліційно назвати рейдерською. Тому, наприклад, експерти Центру дослідження корпоративних відносин вважають, що визначити поняття “рейдерство” в Україні можна лише на основі побічних ознак та за аналогією з тим, що називають рейдерством за кордоном [1, с. 54]; [11, с. 22].

Серед найпоширеніших видів рейдерства в розвинених країнах Заходу є, скажімо, поглинання однієї компанії іншою через масове скуповування її акцій з метою отримання контрольного пакету. Така діяльність у багатьох державах світу законодавчо давно врегульована, тобто цілком законна. Приміром, у США правила Комісії з цінних паперів і бірж вимагають повідомляти комісії, а також компанії-об'єкту поглинань про намір придбати понад 5% акцій. Такий поширений на Заході різновид рейдерства, як грінмейл (форма корпоративного шантажу в рамках закону) обмежується у США 80-відсотковим податком з доходу. Назви компаній-рейдерів там усім відомі, їхня діяльність абсолютно про-

зора, легальна і, що дивно, має повагу в суспільстві, бо вважається дієвим інструментом впливу на неефективні підприємства й опосередковано поліпшує макроекономічні показники країн. Компанії-рейдери на Заході сплачують податки, їхні методи — принципово законні, а послугами, які вони надають, може скористатися будь-який платоспроможний клієнт [5, с. 28–29].

В Україну, на жаль, рейдерство прийшло не із Заходу, а з Росії, а на пострадянських просторах існують дещо інші реалії. Внаслідок цього в Україні та інших державах СНД заведено розрізняти рейдерство законне і незаконне, кримінальне і некримінальне, або, по-іншому, “біле”, “сіре” і “чорне”.

“Біле” рейдерство, найбільш “цивілізоване” і наближене до західних зразків, в Україні не поширене і малопублічне. Воно процвітає під крилом солідних інвестиційних, консалтингових, девелоперських компаній, тож “ставки” справ, якими воно займається, також не “дитячі”. Принаймні топ-рейтинги найбільших рейдерів країни, які регулярно складають і публікують аналітичні центри та інформаційні агентства на основі матеріалів антирейдерських громадських організацій, стабільно очолюють саме представники цієї “касти”: бізнес-група “Приват”, групи “Фінанси та кредит” і “Альфа-Груп”. Для досягнення своєї мети “білі” рейдери послуговуються лише законними методами — зокрема розмаїтими маніпуляціями з акціями та частками підприємства-жертви, скуповуванням боргів для ініціювання справи про його банкрутство, реприватизацію тощо.

“Сіре” рейдерство балансує на межі закону, але, як правило, її порушує. Для нього не є винятком використання фальшивих документів і печаток, подвійного реєстру акціонерів підприємства-жертви, завідомо неправосудних рішень.

“Чорне” рейдерство, яке особливо поширене в Україні та в інших державах СНД, застосовує переважно відверто кримінальні засоби. “Чорні” рейдери також послуговуються інструментарієм “сірих” побратимів по ремеслу, але в їхній діяльності домінує підкуп представників державної влади, правоохоронних органів і суддів. Для виконання незаконних адміністративних і судових рішень вони часто вдаються до силового захоплення підприємств-жертв, заходів фізичного і психологічного впливу щодо їхнього керівництва, членів їхніх родин і ключових акціонерів, а така діяльність іде вже пліч-о-пліч з бандитизмом.

Отже, головною відмінністю українського рейдерства від західних явищ цього явища є передусім його домінантна кримінальна складова.

Серед передумов виникнення і причин поширення рейдерства в Україні аналітики називають:

- низький рівень правової культури, правовий нігілізм і в суб’єктів господарювання, представників органів влади, і в суспільстві загалом;
- некоректна передісторія приватизації, велика кількість помилок і порушень в управлінні підприємствами, тобто наявність значного резерву формальних приводів для рейдерських атак;
- незавершеність формування українського законодавства, його недосконалість особливо у сфері корпоративних відносин;
- відсутність у країні розвиненого, нормально дієвого фондового ринку з вільним обігом акцій;
- слабкість, недосконалість правової системи, відсутність державних інституцій ефективного захисту прав власності;

– брак політичної волі реально протидіяти рейдерству тощо [1, с. 53–55; 11, с. 65].

Утім майже всі в Україні сходяться на тому, що першопричиною рейдерства є тотальна корупція в судах, правоохоронних органах та структурі державної влади. На думку фахівців, 90 відсотків “чорного” рейдерства можна було б уникнути, якби вдалося запобігти корупційним діям. Вони вважають, що коли б суди раз по раз неухильно називали грабіж грабежем, а рейдерів — злочинцями, то рейдерство перестало б існувати як масове явище [11, с. 62].

Наразі ж високопосадовці змушені говорити про абсолютно протилежні речі. “Як це не прикро, але доводиться констатувати, що судді як ключові фігури вирішення питання стають активними учасниками рейдерських захоплень і поглинань. Сьогодні можна стверджувати про появу їх тіньової спеціалізації, так званих “суддів-рейдерів”: їх знають, рекомендують один одному”. Або: “Практика свідчить, що жодна рейдерська атака не закінчується успіхом, якщо вона не супроводжується прикриттям з боку тих чи інших державних структур”. І ще: “Українське рейдерство у своєму протиправному прояві було б практично неможливе без потужної масової підтримки корумпованих чиновників і суддів. За таких обставин українській та зарубіжній громадськості буває важко, практично неможливо відрізнити “ексцес виконавця” від свідомої державної політики” [11, с. 15, 17–18]. Ці промовисті вислови прозвучали 17 вересня 2008 року під час “антирейдерських” комітетських слухань у Верховній Раді і належать, відповідно, тодішнім першому заступникові Генпрокурора С. Винокурову і міністру внутрішніх справ Ю. Луценку. Тож коментарі зайві...

Рівень корупції, згідно з авторитетними твердженнями, багато в чому визначає реалії суспільно-політичного й економічного буття в Україні; то якими ж є масштаби, наслідки і тенденції подальшого поширення українського рейдерства, для якого корупція є хоч і основним, але не єдиним інструментом? Звісно, що в країні, де не існує ні відповідного законодавства, ні навіть узгоджених понять, нема і не може бути офіційної статистики по суті. Однак, за підрахунками громадянського Антирейдерського союзу підприємців, лише в “ударний” період з 2004 по середину 2008 р. в Україні здійснено 2500 рейдерських атак. За оцінками інших експертів, їхня кількість становить 3000 на рік, а результативність перевищує 90 відсотків. Щорічний грошовий обсяг сегмента злиття та поглинання в Україні сягає майже 3 млрд доларів США [10, с. 81]. Усі намагання фахівців хоч якось окреслити коло рейдерських інтересів, систематизувати їхні дії, визначити й захистити “групи ризику” серед суб’єктів господарювання наразі впираються у невтішний висновок: в умовах, що склалися в Україні, об’єктами рейдерських атак можуть бути майже всі підприємства й установи незалежно від організаційно-правових форм їх існування [4, с. 6].

Схоже, Україну закордонне рейдерство нічим новим здивувати вже не може. Навіть російське, яке кілька років тому очолили високопосадовці, розбивши й успішно втілюючи в життя рейдерську багатоходовку зі знищення чи не найпотужнішої приватної компанії ЮКОС [5, с. 24]. Але ж задовго до цього українські чиновники найвищого рівня і солідні державні інституції поетапно й цілеспрямовано знищили “Градобанк”, який до середини 90-х років був у п’ятірці найнадійніших і найуспішніших фінансових установ України [2, с. 309–329]. У Росії, кажуть, рейдерських атак зазнали потужні об’єкти військово-промислового комплексу, зокрема завод з випуску запчастин для стратегічних

бомбардувальників і секретний науково-дослідний інститут, де розробляли матеріали, що перешкоджали виявленню підводних човнів. В Україні лише в першому півріччі 2008 р. зафіксовано рейдерські атаки на три стратегічно важливі для економіки та безпеки держави об'єкти — морський торговий порт “Південний” у м. Одесі, Миколаївський суднобудівний завод, Київський завод “Електроприлад” [11, с. 12].

Україна не дивується, навпаки, — вона дивує світ унікальністю українських рейдерських “постановок”, які в будь-якій іншій демократичній державі були б неможливі. Доморощеним рейдерам уже замало підприємств і фірм — під прикриттям високопоставлених покровителів вони атакують приміщення громадського просвітницького товариства “Знання”, Спілки композиторів України, посеред дня у центрі столиці — на Хрещатику — силою захоплюють книжковий магазин. Останні ж інформаційні зведення з рейдерських “фронтів” здатні збентежити. В одному з них, скажімо, йдеться про те, що в Переяславі-Хмельницькому рейдерську атаку за сприяння можновладців здійснила... релігійна громада, яка силоміць захопила частину державного історико-архітектурного комплексу — старовинний Свято-Михайлівський храм, брутално виселивши з нього унікальний музей [9]. В іншому повідомленні розповідається, як державні адміністрації по всій Україні (а найбільше на Київщині та Донеччині), застосовуючи шантаж і підроблені документи, без відома та згоди релігійних громад таємно і поспішно переписують цілі парафії... [7]

Рейдери в Україні, схоже, уже віддавна не визнають яких-небудь меж. Директор Інституту економічно-правових досліджень, академік НАНУ В. Мамутов переконливо доводить, що рейдерство в Україні виявляється навіть на рівні створення прогалин у законодавстві, які полегшують рейдерам недобросовісне привласнення чужого майна. На це звернули увагу багато років тому, у зв'язку з чим в одному з виступів 1996 р. тодішній президент Л. Кучма сказав, що “країну розкрадають згідно з чинним законодавством”. Академік В. Мамутов говорить про вкрай загрозливу тенденцію “переходу рейдерства зі стадії захоплення окремих об'єктів у стадію захоплення всього правового поля у сфері економіки” [6].

На загальне переконання високопосадовців та фахівців, рейдерство в Україні має ознаки організованої злочинної діяльності. Вона є складною і “складеною”, а по суті — концентрованою формою злочинності в найцінніших її виявах. Рейдерство водночас є справою високоінтелектуальною, яка передбачає наявність чималого адміністративного і фінансового ресурсів. Рейдери-замовники, зазвичай, залучають до неї найкращих фахівців — юристів, економістів, аналітиків, PR-технологів, адже вона з рентабельністю від 100 до 5000 відсотків є надзвичайно прибутковою. Нині в Україні діє приблизно 50 рейдерських угруповань, тож характер їхньої діяльності, існування у їх середовищі професійної термінології і сленгу свідчать про появу нової професії і нового аморального бізнесу.

На жаль, він суттєво відрізняється від того, що звикли розуміти під ним у цивілізованих країнах Заходу. Справді, у ході корпоративних захоплень і недружніх поглинань тамтешній рейдер прагне одержати насамперед чужий успішний бізнес, зробити його складником свого холдингу, тобто розширити та зміцнити власну конкурентність і вплив на ринку. Власники бізнесу при цьому змінюються, але сам бізнес залишається. Залишаються робочі місця, номенкла-

тура й обсяги виробництва, до бюджету і далі надходять податки. Українського рейдера натомість, зазвичай, не цікавить чужий бізнес як такий, він не переймається проблемами збереження унікального виробництва, його не турбує подальша доля трудового колективу. Найчастіше метою його зазіхань є лише ліквідні активи підприємства-жертви — земельна територія, нерухомість, дороге обладнання, які можна швидко перепродати й отримати прибуток [5, с. 32, 62, 183–184].

Отже, рейдерство в Україні є однією з основних проблем її економіки і вже серйозно загрожує не лише розвитку малого та середнього бізнесу. Нахабна й безкарна діяльність рейдерських угруповань породжує в людей апатію до праці, сіє зневіру в можливості і бажання держави захистити їхні інтереси. З економічної карти країни стали зникати навіть великі державні підприємства-флагмани. Масштаби рейдерства врешті-решт дестабілюють суспільство і вкрай негативно впливають на інвестиційну привабливість країни, завдаючи непоправної шкоди її міжнародному іміджу. Тому і фахівці, і високопосадовці держави погоджуються, що рейдерство стало нині системним і загрожує безпеці країни загалом [11, с. 56].

Не бракує в Україні й розмаїтих прогнозів розвитку ситуації, пов'язаної із поширенням рейдерства. Проте найбільш промовистою слід визнати одну з російських версій, тобто країни, “досвід” якої ми з невеликим відставанням лише повторюємо. Маємо на увазі думку генерального директора одного з великих підприємств Росії щодо реалій і перспектив рейдерства:

“Зараз відбирають середні підприємства — великі вже відібрані. Не за горами той час, коли справа дійде до дрібних. У такий самий спосіб почнуть переписувати і відбирати квартири, будинки, і цей процес уже триває. Захоплення будуть рахувати не десятками щоденно, як зараз, а десятками тисяч. Саме поняття власності стане умовним, і єдиною формою захисту стане стрілянина. Зовсім перестануть працювати закони, тому що їх ніхто не буде дотримуватись...” [5, с. 9].

Українські засоби масової інформації також намагаються адекватно реагувати на виклики часу й об'єктивно висвітлювати події та явища, які бентежать суспільство. Попри всю казуїстику нез'ясованості юридично-правових термінів і понять, українська громадськість добре знає, що таке “рейдерство” і хто вони, “герої нашого часу”. У цьому чимала заслуга українських ЗМІ, які є для громадян основним джерелом інформації про рейдерські захоплення, і саме журналісти, а не високопосадовці чи будь-хто інший, формують громадську думку й активне, нетерпиме ставлення до цього явища. На думку деяких аналітиків, зокрема П. Василенка, негативне ставлення до виявів рейдерства в Україні преса уже сформувала [1, с. 56], хоча наразі цей факт не є ще настільки очевидним. Безперечним визнаємо твердження про те, що розмаїтих публікацій, телесюжетів, журналістських досліджень на цю тему щоразу більше, особливо в електронних ЗМІ.

Щоправда, опосередкована роль засобів масової інформації простежується ще задовго до початку конкретної рейдерської атаки. Це пасивна роль, бо самі ЗМІ її не планують, свідомо не відіграють і навіть не мають про неї гадки. Тим не менше, робота рейдерів починається зі збору й аналізу інформації — насамперед відкритої, до якої є вільний доступ. Пресу рейдери ретельно моніторять і в такий спосіб черпають інформацію про підприємства-жертви, що їх

зацікавили. На цьому етапі ЗМІ уже нічим зарадити, а тим паче перешкодити такому використанню критичних матеріалів не можуть. Однак готуючи такі матеріали, працівники мас-медій зобов'язані пам'ятати про завжди актуальні принципи журналістської етики і моралі, думати й передбачати наслідки того, “як слово їхнє відгукнеться”. Звичайно, навіть у “напіввоєнну” епоху рейдерства нікому не спаде на думку ратувати за мораторій публікації критичних матеріалів на тему корпоративних відносин, але сумнозвісна гонитва журналістів за ексклюзивом і “смаженими” фактами, їхнє бажання будь-що здивувати чи шокувати читача мали б бодай на деякий час поступитися головній лікарській заповіді — “не нашкодь”.

Зі зрозумілих причин, у тематичному контексті значно вагомішу роль відіграють активні (усвідомлені) форми участі ЗМІ. Їх можна поділити на заангажовані (коли ЗМІ втягнені в бізнес-конфлікт і перетворюються на рупор однієї з ворожих сторін) та незалежні (коли ЗМІ займають позицію над конфліктом, проводять самостійне розслідування, а відтак роблять власні акценти і висновки).

Широке залучення преси й телебачення є звичним елементом класичних схем рейдерського захоплення. Зв'язками зі ЗМІ і “текстовим наповненням” іміджових кампаній відають PR-технологи, яких наймають рейдери. Їхнє рішення вдатися до медійної “артпідготовки” є серйозно мотивованим принаймні у двох випадках. По-перше, коли вихід на акціонерів рейдерам блокують, і ЗМІ залишаються для них єдиним ефективним способом агітації. По-друге, коли контрагент використовує ЗМІ для захисту. У цьому випадку технологи рейдерів змушені публікувати матеріали, які дискредитують менеджмент підприємства-жертви, показують його незавидний фінансово-господарський стан, а з іншого боку — розписують вигоди від зміни власника.

Отже, організовані рейдерами медійні заходи є, по суті, “коктейлем” чорного піару і маніпуляцій свідомістю. Рейдери намагаються будь-що скомпрометувати керівництво підприємства-жертви, аби позбавити його підтримки акціонерів. Зокрема повідомляють про “кричущі” факти зловживань адміністрації і несправедливість керівництва, яке буцім розкрадає підприємство і набиває грошима свої кишені, тоді як робітники “ледве зводять кінці з кінцями”. Рейдери публічно обіцяють, що з приходом нового керівництва ситуація докорінно зміниться на користь працівників, збільшаться соціальні відрахування, а оплату праці буде підвищено до “справедливої та достойної”. Іноді нападники йдуть ще далі й поширюють про керівництво підприємства відверто компрометуючу їх інформацію, яка їх компрометує. Зрозуміло, що більшість таких замовних публікацій вимагає від рейдерів додаткового “стимулювання”. Тому з прикрістю мусимо визнати: окрім корумпованих судів і суддів, в Україні є й корумповані ЗМІ та журналісти. Наслідки замовних рейдерських PR-компаній є суттєво меншими, аніж наслідки замовних судових рішень, але свою “чорну” справу також роблять, як і в згаданій історії руйнування “Градобанку”. Тоді спершу в лондонській “Файненшл Таймс”, а потім у “Киевских ведомостях”, “Голосі України” та багатьох інших газетах з'явилися публікації про його начебто незадовільний фінансовий стан. Організоване і скоординоване виливання негативної інформації у пресі спричинило масовий відтік клієнтів банку, а лавиноподібне наростання пені за прострочення платежів спричинило затримку

виплат компенсацій остарбайтерам, викликало паніку навколо “Градобанку” і наблизило його до межі краху [2, с. 309–329].

До речі, одночасна несподівано підвищена увага багатьох ЗМІ до певного підприємства, масова поява в них матеріалів про “махінації” його керівництва, порушення прав дрібних акціонерів, недоплачені до бюджету мільйони тощо є для фахівців ознакою того, що проти цього підприємства застосовано рейдерську атаку, а рейдер вже успішно форсував її початкові стадії.

Іноді замовну PR-компанію в ЗМІ може організувати також сторона, що захищається. Однак контрратака захисників не є настільки масованою та потужною і мало коли набуває форми зустрічного компромату проти рейдера, образ якого для неї є маловідомим і розмитим. Адміністрація підприємства-жертви, як правило, звертається до громадськості з узагальненими закликами зберегти підприємство й не допустити “соціального вибуху”. Публічна деталізація конфлікту, навіть звернення до ЗМІ часто є для адміністрації небажаними, бо саме її помилки і порушення в управлінні підприємством стали приводом рейдерської атаки. Утім фахівці-антирейдери радять власникам максимально висвітлювати ситуацію в пресі: принаймні тоді можна буде сподіватися, що на відверто кримінальні й протизаконні дії рейдери вже не підуть. Зокрема, експерти спеціалізованого журналу “Враждебные поглощения в Украине”, серед яких виділимо З. Н. Чистякова, стверджують, що у вітчизняних засобах масової інформації щотижнево з’являється не менше 100 тематичних матеріалів, автори яких висвітлюють лише ті конфлікти, де одна зі сторін має ресурси для привернення уваги ЗМІ.

Однак більшість українських ЗМІ і журналістів намагаються самостійно розібратися у складному та суперечливому явищі рейдерства і надавати суспільству правдиву, об’єктивну інформацію. Тому не можна сказати, що в “непроплачених” мас-медіа ця тема ігнорується чи є незаслужено обділена увагою. Труднощі, які виникають під час висвітлення рейдерства і конкретних його виявів, зумовлені передусім дискусійністю і невизначеністю юридично-правових понять, а також дивовижною схильністю явища до мутацій і щоразу інших, нових форм. Відомо, наприклад, що сценарії і схеми рейдерських атак розробляють під кожне підприємство окремо, тож вивчити їх раз і назавжди, як таблицю множення чи правила спортивної гри, неможливо. Над їх розробкою працюють команди найманих висококваліфікованих спеціалістів із різних галузей, на стику яких паразитує рейдерство. Українські засоби масової інформації натомість часто не мають змоги залучити до співпраці бодай одного фахівця-універсала, яких не те що в регіонах — у країні загалом обмаль. Суттєві перешкоди висвітленню теми створює сама специфіка рейдерства. Не винятком, а радше нормою є ситуації, коли рейдерські облоги тривають два, три, а іноді — й 5-6 років з перервами. Методично, в усіх подробицях відстежувати одну неймовірно розтягнену в часі подію надто складно, часто — просто неможливо. У результаті журналістські публікації про рейдерську атаку розпадаються на окремі, начебто невинні епізоди, які можна ідентифікувати за допомогою інших, більш звичних для читача визначень і рубрик: “виробничо-трудова конфлікт на підприємстві”, “дрібні акціонери відстоюють свої права”, “двовладдя на заводі”, “судовий прецедент” тощо.

Це дає підстави фахівцям звинувачувати журналістів у тому, що вони, мовляв, не розібралися: “...навіть поверховий юридичний аналіз повідомлень

ЗМІ свідчить, що за висловом “рейдерська атака” часто ховаються банальні кримінальні злочини — викрадення, привласнення документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; підробка і використання штампів, печаток і бланків; зловживання владою або службовим становищем; службова підстава тощо” [1, с. 65]. “Ховаються”, і саме в тому суть, але хіба не з тих самих “банальних кримінальних злочинів”, поєднаних підступними рейдерськими схемами, складається воедино “недружнє” захоплення чужого майна в особливо великих розмірах?..

Наразі завчасними слід визнати також сподівання фахівців та високопосадовців на ефективність медійних виступів у період зародження рейдерських атак. Розраховувати на здійснення цих справедливих сподівань, вочевидь, можна буде лише тоді, коли самі фахівці навчаться визначати початкові стадії рейдерських атак, а адміністрація підприємств-жертв — своєчасно звертатися по допомогу до журналістів. Але поки що, як уже було зазначено, навіть перед загрозою ворожого захоплення українські топ-менеджери більше переймаються проблемами збереження “чесні мундира”, тобто приховуванням власних прорахунків і зловживань.

Хоча цілком обґрунтованих претензій до українських ЗМІ в контексті висвітлення цієї актуальної теми також не бракує. Попри фактичне існування законних і незаконних видів рейдерства, вони загалом “визнають” і описують лише його кримінальні вияви. Акценти здебільшого роблять на недосконалість чинного законодавства і недостатність протидії явищу з боку держави, хоча загальноновизнаним фактором № 1 у поширенні рейдерства вважають саме адмінресурс і корумпованість державних інституцій [11, с. 62]. Зокрема телебачення, для якого чимало важить візуальний ряд, вишукує лише “батальні” сцени рейдерських захоплень, тоді як ключовими фігурами вирішення конфліктних ситуацій віддавна є хабарники-судді. Еволюція рейдерства, яке дедалі більше набуває рис “цивілізованої” війни юридичних служб, документів і грошових мішків, вимагає від журналістів постійної самоосвіти й пошуку нових форм подачі непростого матеріалу.

Чи є в Україні ЗМІ, здатні говорити про рейдерство об’єктивно і фахово? Передусім назвемо спеціалізовані періодичні видання (“Юридичний журнал”, “Вісник прокуратури”, “Враждебные поглощения в Украине” тощо), які всебічно висвітлюють означену проблематику з позиції службової компетентності. Проте специфіка цих малотиражних видань не дозволяє їм домінувати у сфері формування масової свідомості.

З огляду на кількість, якість та оперативність тематичних матеріалів, електронні ЗМІ мають усі підстави претендувати на лідерство в окресленому сегменті. Лише їх побіжний перелік міг би зайняти чимало місця, а його суттєво доповнюють останнім часом сайти антирейдерських громадських організацій. З цією нелегкою місією непогано справляються окремі загальноукраїнські періодичні друковані видання. Кожне з них має своє бачення проблематики і застосовує власний інструментарій зображувальних засобів. Наприклад, такі газети, як “Вечірній Київ” чи “Україна молода” увесь негатив рейдерства показують крізь призму конкретних його виявів, неупереджено з’ясовують причини і наслідки антисупільних дій, нерідко називаючи навіть імена “героїв”. Інші — такі, як “День”, “Дзеркало тижня”, зазвичай, піднімаються над подіями до узагальнення проблем, які суспільству належить вирішувати.

Чи може бути роль ЗМІ в цьому процесі більш вагомою? Очевидно, так. Державні чиновники, зокрема, вважають за доцільне частіше “публікувати у ЗМІ матеріали, які би висвітлювали можливості державних органів та громадських організацій з протидії протиправним поглинанням і силовим захопленням” [11, с. 78]. Для цього насправді потрібно не так вже й багато — аби державні органи свої можливості врешті-решт продемонстрували...

Висновки

З моменту свого становлення бізнес в Українській державі мав чотири етапи протидії. Перший із яких — це класичний рекет, від якого потерпали на початковому етапі дрібні підприємці, а згодом і ті, що вийшли на рівень середнього бізнесу. Державні підприємства, а тим паче промислові гіганти, рекет, практично, не зачіпав. Преса дії “активних вимагачів” засуджувала, але й остерегалася їх.

Другий етап, що отримав назву у широких колах підприємницької громадськості “державний рекет”, — це свавілля окремих органів контролю, у засобах місцевої інформації належну оцінку отримав лише на завершальному етапі правління Леоніда Кучми. Редакційні колективи самі не були захищені від дій фіскальних та правоохоронних органів і, як наслідок, гостру проблему або оминали, або подавали доволі толерантно.

Третій етап — всезагальна тендеризація, у якій лобізм правлячої політичної сили закомуніковувався під зарубіжний досвід і прогресивну концепцію. На відміну від попередніх двох етапів, преса з нарощувальним потенціалом, спочатку на прикладах окремих структур, сегментів ринку висвітлювала гостру й актуальну форму протидії бізнесу, а згодом почали з’являтися ґрунтовні, з неспростовною аргументацією і добірним фактажем, публікації, які доводили драматизм такого підходу з боку державних структур щодо українського бізнесу.

На четвертому етапі — активного й інтенсивного розвитку рейдерства — засоби масової інформації поділилися на три окреслені групи. Перші із яких залишають гостру проблему без уваги взагалі або обмежуються короткими інформаційними повідомленнями. (Перший національний канал, “Високий Замок”). Друга категорія ЗМІ — це контрольовані рейдерами редакційні колективи, теле- й радіокомпанії, які забезпечують інформаційний супровід незаконного відчуження власності. На жаль, кількість цих засобів масової інформації якщо не співмірна із незаангажованими ЗМІ, то доволі вагома. Нерідко це медійні групи і компанії, рейтинг яких є одним із найвищих. Із етичних мотивів, а також за браком неспростовних доказів, ми не вказуватимемо.

І, нарешті, третя група ЗМІ, це ті, які претендують на статус якісних, неупереджених, тих, що дорожать своїм іменем і дбають про репутацію та імідж. Вони акцентують увагу суспільства на широко розповсюдженому явищі рейдерства, на яскравих фактах і промовистих прикладах, доводять, що над українським бізнесом упродовж років зависла загроза, не ліквідувавши якої, держава не зможе вийти на новий якісний рівень розвитку своєї економіки, тобто на вищий свій економічний потенціал. Виділимо серед друкованих видань “Дзеркало тижня”, “День”, “Тиждень”, а з ефірних — “1+1”.

Медійний бізнес — це також бізнес. В Україні, подекуди, також доволі успішний. І він не застрахований від “героїв нашого часу” — рейдерів.

1. Василенко П. Обережно: рейдери! / П. Василенко. — К. : Знання України, 2007. — 100 с.
2. Голибард Є. І. Кучмізм і кучмономіка. Частина перша : Документальна оповідь про афери корумпованої влади / Є. І. Голибард. — К. : Пульсари, 2005. — 511 с.
3. Див.: Кацун Ю. Вічне свято/ Ю. Кацун // День. — 2006. — 13 трав.
4. Защита бизнеса от рейдерских атак: методические рекомендации. / Ю. И. Кравец. — Изд. 2-е, изм. и доп. — О. : Фенікс, 2009. — 24 с.
5. Зеркалов Д. В. Антирейдер : пособие / Д. В. Зеркалов. — Киев : Дакар, КНТ, Основа, 2007. — 224 с. — (Серия : Международная и национальная безопасность).
6. Мамутов В. Рейдерство в законі / В. Мамутов // Дзеркало тижня. — 2008. — № 38.
7. Михайлів У. Влада проти церкви: план на знищення / У. Михайлів // Україна молода. — 2011. — 5 січ.
8. Рейдерство в Україні: загрози та шляхи протидії. — К., 2010. — 148 с.
9. Ткачук М. Рейдерство “від Бога” / М. Ткачук // Україна молода. — 2010. — 2 черв.
10. Устаев Н. Как противостоят рейдерству / Н. Устаев // Діловий вісник. — 2007. — № 4. — С. 16–17.
11. Шляхи подолання рейдерства: удосконалення законодавства та посилення реагування правоохоронних органів на протиправні дії його організаторів і виконавців : матеріали комітетських слухань, проведених 17 вересня 2008 року. — К., 2008. — 196 с.

KEY STAGES IN COUNTERACTING UKRAINIAN BUSINESS. ROLE AND POSITIONS OF MASS MEDIA

Ihor Paslavsky

Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, 79044, Lviv, Ukraine

E-mail: pais@mail.lviv.ua

The article distinguishes four key stages in the rise, establishment and development of Ukrainian entrepreneurship. It outlines the role of mass media in defending the national manufacturer and describes different positions of editorial offices as to impeding business activity development.

Key words: business, racketeering, control bodies, tender, raiding, law-enforcement bodies, mass media.

**ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ УКРАИНСКОМУ БИЗНЕСУ.
РОЛЬ И ПОЗИЦИИ СМИ**

Игорь Паславский

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина

E-mail: pais@mail.lviv.ua

В статье выделены четыре основных этапа в установлении, утверждении и развитии украинского бизнеса. Очерчены роль СМИ в защите отечественного производителя, определены разные позиции редакционных коллективов по противодействию развитию предпринимательства.

Ключевые слова: бизнес, рэкет, контролирующие органы, тендер, рейдерство, правоохранительные органы, средства массовой информации.

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2011

Прийнята до друку 26.09.2011